

III. Ruská literatura a vnější souvislosti

1. Romantismus a K. H. Mácha

Již na počátku tohoto problémového okruhu nutno poznamenat, že romantismus nepřestal být dominantním tématem literární vědy vlastně od svého zrodu; stejně jako on sám nepřestává ani bádání o něm, naopak se spíše zintenzivňuje nebo – přesněji řečeno – proudí ve vlnách, napůl otevřeně, napůl skrytě.

Z tradic bádání o romantismu lze subjektivně vybrat řadu celků, projektů a koncepcí. Z českého hlediska svévolně a záměrně tu uvádím známou polemiku Reného Wellka (1903–1995) s Arthurem Lovejoyem o kompaktnosti, jednodotnosti pojmu romantismus, z níž vyšel posléze všeobecněji prosazovaný názor o stejnorodé rozmanitosti nebo jednotě v mnohosti (*ex pluribus unum*)¹⁴⁴; součástí těchto polemik, které vlastně začaly ve 30. letech 20. století, byla i Wellkova kritická recenze práce V. Černého *Essai sur le titanisme dans la poésie romantique occidentale entre 1815–1850* (1935) kvůli jejímu redukcionismu.¹⁴⁵ Z novějších pojetí lze uvést ohniska česká, slovenská, polská, maďarská, ruská a samozřejmě jiná. V českých souvislostech je dobré zmínit snažení kolem bývalého pražského Centra komparatistiky, jež vycházelo z tradic již zmíněného personalismu Václava Černého a český romantismus zapojovalo do mezinárodních struktur, budiž žalováno, že převážně jen tzv. okcidentálních. Ve svazku redigovaném Zdeňkem Hrbatou a Martinem Procházkou *Český romantismus v evropském kontextu* (1993) psal mj. Vladimír Macura (1945–1999) o českém a slovenském romantismu ve sporu s romantismem evropským¹⁴⁶; tato anomálie českého a slovenského romantismu vychází z vývojové fáze literatur střední Evropy obecně, které je překonávána jen místy (tu v Uhrách, tu v Polsku) společenským angažmá, jímž se tento romantismus dostával výrazněji do celoevropského diskursu se zdůrazněním národního aspektu, i když to nic nemění na faktu, že tu dlouho přežívaly osvícensko-klasicisticko-sentimentalistické struktury, tedy tendence protoromantické nebo pre-

144 Viz Lovejoyovy studie *Essays in the History of Ideas*, Baltimore 1948 (čas. 1924) a *The Meaning of Romanticism for the Historian of Ideas*, in: *Journal of The History of Ideas* 2, 1941.

145 R. Wellek: Václav Černý o titanismu, *Listy pro umění a kritiku* 3, 1935, č. 14, s. 430–433. Viz pasáže M. Zelenky in: I. Pospíšil – M. Zelenka: *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. Brno 1996.

146 Z. Hrbata, M. Procházka (ed.): *Český romantismus v evropském kontextu*. Pardubice 1993.

romantické a často protiromantické, jak ve své dávné studii o K. J. Erbenovi doložil germanista a bohemista Vojtěch Jiráť.¹⁴⁷

Ukazuje se, že mnohé diskusní okruhy dodnes nezevšedněly, k některým se vracíme i současní badatelé, včetně českých, ale nevím, zda jde o reálné navázání na staré polemiky nebo jejich opomíjení a nové objevování již objeveného, pokud jde např. o pluralitu romantismu nebo jeho personalistický prvek. Problematická je i takřka výlučně okcidentální orientace (snad vlivem V. Černého a odborným zaměřením hlavních aktérů).¹⁴⁸

K typologii evropského romantismu jsem se vyjádřil již ve své juvenili „*Cikáni*“ A. S. Puškina (rkp., 1972). Zde jsem se v návaznosti na tehdejší sovětské výzkumy¹⁴⁹, snažil ukázat, že ani v dílech velkého ruského básníka pokládaných za počátek tzv. realismu (v tehdejší marxistické literární vědě se realismus hledal všude jako nejvyšší ideově estetická hodnota); nechybí romantismus; v podstatě jsem v narativní básni (poémě) *Cikáni* (1824) našel všechny obecné a podstatné rysy romantické estetiky a poetiky s tím, že specifický typ Puškinovy kompromitace romantismu jsem nazval nijak originálně „psychologickým“; výzkum textový byl tehdy ještě doplněn dotazníkovou akcí mezi tehdejšími asi čtyřiceti studenty psychologie na Filozofické fakultě brněnské univerzity (UJEP); fakticky šlo o nepřímý čtenářský důkaz ze strany kultivovaného čtenáře, že romantismus je přece jen něco kompaktního. V knize slovenského rusisty Antona Eliáše¹⁵⁰ je klíčem k těmto obecným rysům romantické poezie (ruské) tzv. lyrický hrdina: ten sice může být v jistém smyslu klíčem k nové typologii romantismu, ale je to kritérium jen pomocné, jen jed-

147 V. Jiráť: Erben čili Majestát zákona. Praha 1944.

148 Z. Hrbata – M. Procházka: Romantismus a romantismy: pojmy, proudy, kontexty. Karolinum, Praha 2005. M. Procházka: Romantismus a osobnost: subjektivita v anglické romantické poezii a estetice. Pardubice 1996; M. Procházka zde v něčem navazuje na dichotomickou koncepci R. Wellka: viz R. Wellek: The Two Traditions of Czech Literature, in: R. W.: Essays on Czech Literature. The Hague 1963, pův. in: Slavic Studies, ed. by A. Kaun and E. J. Simmons (Ithaca 1943), s. 213–228. R. Wellek: Immanuel Kant in England. Princeton University Press 1931.

149 Mj. N. J. Berkovskij: Německá romantika (pův. Romantizm v Germanii). Praha 1976. Ю. В. Манн: Поэтика русского романтизма. Москва 1976. Ф. З. Канунова: Эстетика русской романтической повести. Томск 1973. Zcela ojedinelý je v tomto smyslu tehdejší a v mnohém dosud nepřekonaný sovětsko-maďarský projekt ze 70. let 20. století: I. Sötér – I. Neupokojeva (ed.): European Romanticism. Budapest 1977.

150 A. Eliáš: Demiurg či reptající trstina? Lyrický subjekt v ruskej romantickéj, postromantickej a neoromantickej poézii. Bratislava 2008). Viz naši rec.: Uvážlivá a citlivá knížka o ruské poezii. Novaja rusistika, II, 2009, č. 1, s. 94–96. Viz také rec. O. Richterek: Лирический субъект в русской романтической поэзии. Opera Slavica XX, 2010, č. 1, s. 51–54.

no z řady. Je romantismus skutečně dítětem postosvícenského období, nebo je to něco jiného? Doklady o širším pojetí najdeme právě u Puškina v jednom jeho kritickém fragmentu, kde přirozeně hledá romantismus ve středověku a staví jej proti antice, tedy klasice, ale i v dnešních pojetích.¹⁵¹ V tom se pak v 18. století ve sporu klasiků a romantiků pokračovalo. Eliáš založil svoje pojetí lyrického hrdiny na časoprostorových vztazích především v bachtinovském smyslu, ale nejen v něm. Slabinou tohoto pojetí je to, co je založeno už u Bachtina: mluví o chronotopu, ale čas a prostor jsou pro něho dvě oddělené, nikoli komplementární kategorie, jde tedy spíše o čas a prostor, přičemž většinou právě tzv. umělecký prostor převažuje. Tedy to, co by bylo možné z literárního časoprostoru vytěžit, zůstalo tu jen naznačeno.

Autor se velmi invenčně dotkl typologie romantismu: pojem postromantismus jako jakýsi v jiném duchu pokračující romantismus a neoromantismus/novoromantismus se oddělují jen obtížně. Eliáš se tu ocitl vskutku na metodologické křižovatce vedoucí od postklasicismu, tedy sentimentalismu a preromantismu po neoromantismus a modernu. Lze od sebe oddělit preromantismus a sentimentalismus, nebo je sentimentalismus jedním z „preromantismů“? Lze přesněji oddělit postromantismus od neoromantismus a kde jsou pak počátky moderny a její odlišnosti od neoromantismu (K. Balmont)? Existují národní varianty romantismu vyvoditelné mimo jiné z kategorie lyrického hrdiny? Lze od sebe oddělit „měkký“ a „tvrdý“ romantismus? Eliáš však udělal ještě jednu věc: obnažil jakoby vnitřně kompaktní stavbu romantismu, odhalil meandrovitost jeho vývoje, v podstatě fakticky dekonstruoval romantismus jako falešně kompaktní směr – současně však vytváří konkrétnější, vnitřně členitější a pravdivější syntézu. Vrátil se tak k otázkám, jež trápily už R. Wellka, byť na vymezeném a omezeném materiálu jedné národní literatury. Současně volně doplnil, co jinak na tzv. západním materiálu řekli Z. Hrbata a M. Procházka. Z dalších prací o romantismu jako takovém i o jeho různých variantách uvádíme alespoň ty se zřejmými přesahy.¹⁵²

151 Viz naši knížku Na výspě Evropy. Skici a meditace k 200. výročí narození A. S. Puškina. Brno 1999. Viz také naši rec. na jednu takovou koncepci: Romantismus a triadickost (S. Makara - N. Kysel'ová: Výhonky triadickosti. Выходы романтического. Banská Bystrica 2002). Opera Slavica 2003, 3, s. 54–57.

152 V. Forková, K. Chamonikolas: Romantyzm a romantismus: metamorfózy a analogie v moderní polské a české literatuře. Praha 2008. Идеи романтизма и прагматизма в истории Росийского государства. Санкт-Петербург 2006. M. Součková: The Czech Romantics. s'Gravenhage 1958. E. Kasperski: Dyskursy romantyków: Norwid i inni. Warszawa 2003. Ed.: L. Dabundo: Encyclopædia of Romanticism: Culture in Britain 1780s–1830s. Garland, New York 1992. Ch. J. Murray (gen. editor):

Romantismus jako takový je ovšem parádním tématem ruským a polským; proto se tu funkčně soustředíme spíše na okruh česko-slovenský; známé jsou koncepce slovenského polonisty Jozefa Hvišče, rusistky Oľgy Kovačičové a jejich kolegů a ovšem již zaniklého týmu na zlikvidované Filologické fakultě Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici.¹⁵³ Jejím základem byla antropologicko-estetická koncepce A. Červeňáka, ale také morfologické konstanty ve smyslu romantismu jako historicky neomezeného směru (viz výše uvedená studie S. Makary a N. Kiseljovové).

Jedním z podstatných proudů v romantologickém bádání je pojetí prostorovosti romantismu, tj. jeho poetologická areálovost, zónovost¹⁵⁴;

Encyclopedia of the Romantic Era, 1760–1850. New York 2004. R. Bray: Chronologie du romantisme: 1804–1830. Paris 1963. M. Doorman: Romantický řád. Praha 2008. G. Schulz: Romantika: Dějiny a pojem. Praha 1999. K. Galon-Kurkova: Romantyzm rosyjski w polskich koncepcjach historycznoliterackich do roku 1939. Wrocław 1978. N. Å. Nilsson: Russian Romanticism: Studies in the Poetic Codes. Stockholm 1979. C. Kraus: Slovenský literárny romantizmus: vývin a tvar. Martin 1999. Ed.: I. Opacki: Studia romantyczne. Katowice 1978. D. K. Carik: Tipologija neoromantizma. Kišineu 1984. Nové knihy, jež vyšly v roce máchovského jubilea, jsou sice tematicky zajímavé, nepřinášejí však mnoho skutečně nového: Kol.: Karel Hynek Mácha 1810–2010 (Dvě století české kultury s Máchou). Praha 2010. M. Špůrek: Poutník mnoha nocí. Praha 2010. J. Padevět: Cesty s Karlem Hynkem Máchou. Praha 2010.

- 153 J. Hvišč: Epické literárne druhy v slovenskom a poľskom romantizme. Bratislava 1971. J. Hvišč: Kontinuita romantismu. Slovensko-poľská komisia humanitných vied. Bratislava 2001. Ed.: A. Eliáš, O. Kovačičová, M. Kusá: Romantizmus reflektujúci a reflektovaný. Bratislava v 1997. V rámci tímovej práce na Filologickej fakulte UMB v Banskej Bystrici vznikali i naše štúdie a recenzie, mimo iné: Литературные направления в России и романтизм. In: Slovenský romantizmus. Banská Bystrica 1999. Романтизм и проблема литературных жанров. In: Slovenský romantizmus – o žánrovosti. Banská Bystrica 2002, s. 20–33. Konkrétni a historické i obecnější pojetí romantismu (rec. na Romantismus v české a polské literatuře. Romantyzm v czeskiej i polskiej literaturze. Sborník referátů ze stejnojmenné konference v Opavě 9. listopadu 1999, ed.: L. Pavera, Opava 2000). In: Slovenský romantizmus – o žánrovosti. Banská Bystrica 2002, s. 137. Úvahy teoretika (A. Červeňák: Literárno-teoretické reflexie o slovenskom romantizme a problémoch translitológie. Banská Bystrica 2003). Opera Slavica 2003, 3, s. 58–59. Literatura – člověk – postava: spory kolem věčného tématu. In: Slovenský romantizmus – obraz človeka v slovenskom romantizme. Banská Bystrica 2005, s. 22–29. O literárním romantismu (*M. Roman: Úvahy o literárnom romantizme*. Banská Bystrica 2005). Slavica Litteraria, X 9, 2006, s. 339–340. Nové žánrové tvary v současné próze: prolegomena a několik příkladů. In: Konstanty romantizmu a Sergej Makara. Banská Bystrica 2006, s. 285–299. V tomto kontextu vznikl také monografický svazek *Studie o literárních směrech a žánrech*. Banská Bystrica 2004, 122 s.
- 154 Viz v obecné rovině Areál – sociální vědy – filologie. Ed.: I. Pospíšil. Brno 2002. Viz dále naše studie: Nová literatura a areálová studia. In: Litteraria Humanitas XII. Moderna – avantgarda – postmoderna. Ed.: D. Kšicová, I. Pospíšil. Brno 2003,

v tomto smyslu se zdá, že evropské areálové okraje, periferie jsou poetologickými centry romantismu (Anglie, Španělsko¹⁵⁵, Polsko, Rusko), geografický střed je spíše nevýrazný a smíšený. Periferie, okraje prezentují krajní, jednoznačné, radikální podoby romantismu, včetně areálu polsko-východoslovanského, kulturní střed Evropy spíše kompromisní variety, jež však ve své smíšenosti bývají kreativně nejpodnětnější; vyhýbají se směřovému, poetologickému dogmatismu a hledají především autenticitu prožitku a lidské situace; i v krajních areálech Evropy najdeme ovšem tíhnutí k těmto polohám u polských a ruských romantiků nebo kváziromantiků, kteří romantismem spíše jen prošli, i když byl u nich kvantitativně dominantní.

Otázka typologie a periodizace romantismu je ovšem spojena s terminem a quo a terminem ad quem: obvykle se uvádějí data 1780, někdy i – jak jsme viděli v různých publikacích – 1750, jako terminus ad quem 1850, ale v jednotlivých národních literaturách je to různé, také např. 1800 (1798 *Lyrical Ballads*, 1802 *Le génie du christianisme ou les Beautés de la religion chrétienne*, v ruské literatuře konečnou bývá rok 1840–41 ve spojení se smrtí M. J. Lermontova), jinde spíše 1830 apod. Jinak je romantismus – jako ostatně všechny poeticko-estetické systémy – konstrukcí prostupnou, ponornou; těžší lze dělat ostré časové přerývky mezi preromantismem, romantismem, postromantismem a neoromantismem.

Tlak poetologických impulsů bohatých literatur evropských, například francouzské, italské, německé nebo anglické aj., vedl k imitaci těchto poetik, ale také k tomu, že některé podněty byly přejaty jen obrysově a vytvářely zcela jiné celky, jež působily inovativně: transformace pod-

---

s. 7–19. Kulturologie a brněnský projekt Areál – sociální vědy – filologie. In: Zošity 2004, č. 4, Ústavu národních a národnostných kultur, Fakulta stredoerópskych štúdií UKF v Nitre, Kultúra a súčasnosť, s. 47–57. Kulturní dialog a areálová studia (několik poznámek o spojitosti pojmů). Dialog kultur III. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se Společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 26. 10. 2004. Ústí nad Orlicí 2005, s. 17–24. Problém literárního hrdiny a areálu (Ed.: J. Koška: Hrdina v stredoerópskych a balkánskych literatúrach 19. a 20. storočia. Veda, Bratislava 2004). Slovak Review, 2005, vol. XIV, no. 1, s. 89–91. Co je to areálový výzkum. Cíle, metody, problémové okruhy, tendence a příklady. In: Břetislav Horyna, Josef Krob (eds): Cesty k vědě. Jak správně myslet a psát. Olomouc 2007, s. 90–108. Areálová studia a filologie, evropské areály, Rusové – střední Evropa – Morava. In: Inovace postgraduálního vzdělávání učitelů ruštiny. Akreditace MŠMT pod čj. 4132/2007-25-23, nositel projektu Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, koncový řešitel projektu J. Gazda, Ústav slavistiky FF MU, ed.: K. Lepilová. Brno 2007, (CD). Areál a jeho vztahy. In: Novaja rusistika 2009, No. 2, s. 70–78.

155 Viz Dábel Svět: poezie španělského romantismu. Přel. M. Uličný. Praha 2004.

nětů například na ruské půdě nakonec vedla k tomu, co nazýváme zázrakem ruské literatury. Jinak řečeno: nedokonalé přijetí poetologického impulsu vedlo k vytvoření jiné, nové poetiky (viz naši koncepci prae-post efektu). Tato idea souvisí s pojmy, které Zdeněk Mathauser nazval habilita – superhabilita a metahabilita¹⁵⁶: právě v metahabilitě, jakémsi poetologickém úkroku stranou, jakési intencionální nedokonalosti, v odmítnutí tzv. mistrovství a v hledání klikatých cest dál spočívá síla prae-post efektu. Konkrétně ruská literatura přijímala poetologické podněty „silných“ evropských literatur zejména od 18. století, ale v několika vlnách: tím současně odmítám teorii, že ruské 18. století, které bylo dílnou ruské literatury, stačilo k důkladnému vstřebání těchto impulsů, stejně jako mi není zcela blízká koncepce fázového posunu z pera Vadima Kožinova, který například ruský romantismus klade do období 30.–50. let, k hnutí slavjanofilů, realismus do 80. let 19. století apod.¹⁵⁷ Naopak je pravda, že tyto směry včetně realismu byly absorbovány postupně, takže v Rusku klasické datum 1842, tj. rok vydání Gogolových Mrtvých duší, můžeme i nadále pokládat za symbolický počátek ruského realismu, pokud za něj nepokládáme prózy o dobré desetiletí starší.

Jestliže za základní znak romantismu pokládáme vidění světa v protikladech, kontrastech, za dominantní znak realismu bychom mohli považovat spíše procesualnost, povlovnost, vývojovost a tranzitivnost. Jádrem realistické poetiky je nikoli poetika stavů, ale poetika změn a především vidění odvrácených stran věcí a jevů. Realismus tedy vznikal jednak jako líčení tranzitivnosti, procesovosti, postupnosti, všednodenních událostí, jak je v Rusku 20. a 30. let 19. století nacházíme například u A. S. Puškina, N.V. Gogola nebo F. V. Bulgarina, ale také jako vidění složité, rozporné reality, kdy jeden impuls se může projevit nejednoznačnými výsledky.

Dobrým příkladem může být osobnost a dílo A. S. Puškina, i když právě on nebývá pokládán za typického realistu, byť část jeho díla k tomu směřovala. Na jedné straně byl k tomu Puškin donucen nástupem třetího stavu, rozvratem rodové šlechty a její moci po děkabru 1814 a novým čtenářem, pologramotným státním zaměstnancem, který vyžadoval spíše podle Bělinského „reálnou poezii“ než „poezii ideální“, spíše

156 Viz jeho knihu Metodologické meditace aneb Tajemství symbolu. Brno 1989.

157 V. Kožinov: K sociologii ruské literatury XVIII – XIX веков (K probleme literaturnych napravlenij. In: Literatza i sociologija. Moskva 1977, s. 137–177. Viz také naše studie Paradoxes of Genre Evolution: the 19th-Century Russian Novel. Zagadnienia rodzajów literackich, tom XLII, zeszyt 1–2 (83–84), Łódź 1999, s. 25–47. K niektórym specyficzskim čertam razvitija ruskogoj literatury. Slavica Litteraria, X 3, 2000, s. 29–42.

ho zajímal život drobného úředníka než hrdinské poryvy romantických titánů. Na druhé straně již v lůně Puškinova tzv. romantismu bylo skryto něco, co realismus přitahovalo a pomáhalo mu vyrůstat: bylo to složité vidění skutečnosti, vidění konfliktní, objevování odvrácených stran lidských činů. Nehledě na areálové charakteristiky romantismu, jak byly uvedeny výše, jsou tu tedy zřetelné přesahy, tvorba něčeho, co se v polském, ruském i anglickém romantismu blíží typu romantismu, jenž zde nazveme poetologicko-existenciální: smyslem je vytvořit nový typ poezie a literatury obecně vyjadřující niterné, existenciální problémy člověka, nikoli prezentovat ideologii, estetickou nebo filozofickou koncepci; jinak řečeno: prezentovat tvář umění jako takového, budovat krásné písemnictví zevnitř, nikoli jako vnějškovou ilustraci. Je zřejmé, že romantikům – jistě nikoli všem – jsou vlastní deklarace, protesty, stanoviska, že v jejich dílech probíhá svár mezi mimoliterárností a literárností literatury jako manifestace lidského ega i ve společenském/národním slova smyslu. Je to patrné všude, u Angličanů, Španělů, Francouzů, ale o to více u Slovanů, kde je to posilováno problémy národní, jinak řečeno kulturní a jazykové existence, často ztrátou nebo ohrožením národní identity: české země nostalgicky se ohlížející za ztracenou středověkou slávou, Polsko, jež ztratilo vlastní samostatný stát, slovanský Balkán mezi islámem, křesťanstvím, Evropou a Osmany, Rusko sice jako mocná světová říše, ale bojující proti tzv. galomanii a hledající svou jazykovou a intelektuální identitu; na to si stěžoval sám tvůrce moderního ruského písemnictví, jenž ruskou literaturu pokládal ještě ve 20. letech 19. století za nicotnou.¹⁵⁸ Je těžké vygenerovat odtud básníka, jenž by se klonil k výše zmíněnému poetologicko-existenciálnímu typu: na druhé straně tyto tlaky, často protikladné, chaotické, silnější i slabé, mohou naopak způsobit jeho iniciaci.

V typologii romantismu stojí Mácha mezi vnějším a vnitřním pólem (v anglickém romantismu Jezerní škola kontra londýnští romantici – a uprostřed John Keats): vytváří tu v lůně spíše deklarativního romantismu model moderní poezie metaforické, která syntetizuje vnější i vnitřní přístupy jako problém primárně existenciální oproti převažujícímu narativně ilustrujícímu způsobu (básnická povídka, narativní báseň či byronská povídka, poéma), který využívá vnitřně, niterně, stejně jako oproti povrchové mélické poezii romantické staví funkční využívání zvuku jako podloží a výrazu lidské existence. Nikoli nadarmo představuje oproti převažujícímu českému „neromantickému romantismu“ i oproti

158 Viz I. Pospíšil: Na výspě Evropy. Skici a meditace k 200. výročí narození A. S. Puškina. Brno 1999.

radikální romantické deklaraci velkých evropských romantických básníků model niterně básnický a básnivý: tak jeho poezie chápali i čeští modernisté, včetně surrealistů. V české poezii právě on ukázal na hlubinné zdroje, romantismus a jeho podobu vyvolával ze dna jazyka a jeho poetické funkce. Jestliže se někdy ukazuje, že mnozí romantici pokládání za národní ikony (A. Mickiewicz, A. Puškin, T. Ševčenko aj.) vytvářejí jakési textové podloží postmodernistické intertextuální poetiky¹⁵⁹, stává se stále zřejmějším, že někteří formovali již tehdy takové modely literárního artefaktu, že anticipovali i charakter současné tvorby, jež „mantinely“ postmodernismu zjevně přesahuje, resp. integrovali ty vrstvy literatury, které se začaly masově projevovat teprve ve 20. století a ještě spíše k jeho konci. Mám na mysli zejména drtivý impakt masové či triviální literární produkce, jež se stává základním stavebním kamenem literatury. To v Máchovi samozřejmě nacházíme v podobě kramářských písní a knížek lidového čtení (Volksbücher)¹⁶⁰ a znovu oceníme knihu Matiji Murka, jenž upozornil na dominantní německé kořeny českého romantismu (české romantiky)¹⁶¹.

Na jedné straně představuje tedy K. H. Máchu model integrované tvorby, která sbírá různé podněty, uchovává je v romantickém kódu, ale zniterňuje je v existenciálním duchu, reaguje na prostory lidského vědomí a podvědomí, na vše skryté, tajemné, tabuové a tabuizované. Není divu, že dnešní próza, kterou jsme jinde nazvali prózou virtuální autenticity a existenciálního znejistění, vyjevuje podobné vlastnosti a podobně reflektuje složitosti dnešního krizového světa, jako to činila Máchova tvorba v době lomu všeho ustáleného.

Druhá polovina 20. století znamenala v teorii i historii literatury enormní obrat zájmu k masové kultuře, masové literatuře, resp. tzv. triviální literatuře. Je to obrat více než pochopitelný. Konec 60. let 20. století předznamenal – v podstatě ve všech druzích umění – obrat od modernismu k postmodernismu. Ten hlavně ve výtvarném umění často vyrůstal z triviality: ostatně takto jsou koncipovány výtvarné artefakty

159 J. Nachlik: Dolja. Los. Sud'ba. Ševčenko i pol'ski ta rosijs'ki romantyky. Nacional'na akademija nauk Ukrajiny, L'viv 2003. Viz naši rec. Významná kniha ukrajinského slavisty, *Slavica Litteraria*, X 7, 2004, s. 146–147.

160 B. Václavek: České písně kramářské. Vybrali B. Václavek a R. Smetana, F. Borový, Praha 1937; Praha 1949. B. Beneš: Světská kramářská píseň. Příspěvek k poetice pololidové poezie. Brno 1970.

161 M. Murko: Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Mit einem Anhang: Kollár in Jena und beim Wartburgfest. Graz 1897. Více viz I. Pospíšil: Matija Murko a vybrané problémy literární vědy. In: Matija Murko v myšlenkovém kontextu evropské slavistiky. Sborník studií. Ed.: I. Pospíšil, M. Zelenka. Brno 2005, s. 46–53.

Američana východoslovenského (rusínského) původu Andyho Warhola, jenž těží mimo jiné z triviality reklamy. Postmodernismus byl tedy od svého počátku spojen nejen s vrstvami „velké“ literatury, na nichž cizopasil, z nichž vyrůstal aluzivně a palimpsesticky, ale také citátově, reminiscenčně, retrospektivně apod., ale jeho podstatou je především zájem o „nižší patra“ literatury, o esteticky méně hodnotné texty, o naivitu, trivialitu, masovost. Odtud již lépe rozumíme všemu, s čím je poetika postmoderny tradičně spojována: intertextovost, tedy relativizace originality, znejistění, ambivalence. Tyto snahy také souvisejí s diktátem kulturologického impaktu, který agresivně působí na literární vědu a vytváří mimo jiné i nové koncepce – často však pseudokoncepce – literárních dějin, s poukazováním na relativizaci sankcionovaných hodnot.¹⁶²

Tíhnutí, snad až vášeň k trivialitě v literatuře není jev výjimečný nebo nový, neboť triviální literatura byla vždy skladištěm postupů tzv. velké literatury a naopak. Jak triviální, tak esteticky hodnotná a všeobecně uznávaná literatura nebyly nikdy hermeticky odděleny, ale vytvá-

162 Viz tzv. teorii fikčních světů, viz L. Doležel: *Heterokosmika*. Praha 2002, týž: *O možných světech, fikčnosti a o tom, co nám zabraňuje beztrápně žvanit*. Česká literatura LIII, 2, 240–253. M. Červenka: *Fikční světy lyriky*. Praha – Litomyšl 2003. S tím souvisí i nové koncipování literárních dějin, do značné míry vycházející z koncepcí Američana S. Greenblatta, na jejichž genezi je vidět, kterak k tomuto pojetí autor došel, viz: S. Greenblatt: *Allegory and Representation*. Baltimore 1986. S. Greenblatt: *New World Encounters*. Berkeley 1993. S. Greenblatt: *Learning to Curse: Essays in Early Modern Culture*. London 1992. S. Greenblatt: *Practising the New Historicism*. Chicago University Press 2000. S. Greenblatt: *Hamlet in Purgatory*. Princeton University Press 2001. S. Greenblatt: *Marvellous Possessions. The Wonder of the New World*. Oxford 1991. S. Greenblatt: *Shakespearean Negotiations: the Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Berkeley 2000. S. Greenblatt: *The Greenblatt Reader*. Malden, Mass., 2005. S. Greenblatt: *Three Modern Satirists: Waugh, Orwell, and Huxley*. New Haven – London 1965. S. Greenblatt: *Will in the World: How Shakespeare Became Shakespeare*. London 2004. S. Greenblatt: *Wunderbare Besitztümer: die Erfindung des Fremden: Reisende und Entdecker*. Berlin 1998. Viz další texty s tím související: M. Baßler: *New Historicism: Literaturgeschichte als Poetik der Kultur*. Tübingen 2001. L. Elbrich: *Verschiedene Fremdheit: die Ethnographie kultureller Brücke bei Clifford Geertz und Stephen Greenblatt*. Frankfurt am Main 1999. Ed.: P. Kelly: *The Touch of the Real: Essays in Early Modern Culture in Honour of Stephen Greenblatt*. Crawley 2002. Viz také: V. Papoušek – D. Tureček: *Hledání literárních dějin*. Praha – Litomyšl 2005. Následná diskuse, které se zúčastnili vybraní autoři (viz Česká literatura 2006, č. 1, viz např. D. Tureček: *Teorie fikčních světů a dějiny literatury*, tamtéž, s. 1–13) připomíná spíše bouři ve sklenici vody, nebo uměle vnášené problémy, které se již ve světě staly pasé. Mnohem vyváženější je slovinský mezinárodní sborník v jeho původní v Slovinsku vydané i pozdější anglické verzi: *Kako pisati literarno zgodovino danes? Razprave*. Uredila Darko Dolinar in Marko Juvan. Ljubljana 2003. *Writing Literary History. Selected Perspectives from Central Europe*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2006.

řely spojené nádoby; triviální literatura formovala žánrové podloží velké literatury: tak vyrůstala z cikánské romance milostná lyrika období ruského symbolismu (A. Blok), naopak pokleslý psychologický román je vlastně „zamilovaný“ román pro ženy. Někdy je od sebe rysy triviality a estetické hodnoty velmi obtížné odlišit – toho se také nové teorie často dovolávají: literatura – aby se zbavila automatismu novým ozvláštňením¹⁶³ – se často napájí ze životadárných triviálních pramenů, kde hledá nové materiály a obnovu uměleckých postupů právě v jisté primitivnosti a schematičnosti. Spojovat postmodernismus s trivialitou není tedy náhodné, ani nejde mimo zákonitosti literárního vývoje. Každý literární směr, tendence a poetika si však z triviality vybírá jiný rys nebo alespoň jiný rys zdůrazňuje: postmodernismus těží z triviální tajemnosti, nejistoty, fragmentárnosti, která dává možnost různých výkladů.

Znejistění, ambivalence je základní rys postmoderního přístupu ke světu. Jestliže za základ triviality v literatuře pokládáme tedy jistou alternativnost poetiky a jejích modelů, nacházím tu již jasné styčné body s postmodernou. Zde je konec 60. let a počátek 70. let 20. století skutečně zlomovým obdobím. Oproti iluzivnímu nebo intenčně deziluzivnímu umění se objevuje silnější tendence chápat umění znovu jako hru, jako alternativní svět, který nemá s reálným světem mnoho společného. Člověk již své romantizující modely nepovažuje za skutečné; tomu bylo nadlouho zabráněno, ale vytváří alternativní modely, nejlépe takové, které jsou příliš obecné nebo příliš minuciózní, než aby se jimi mohly mocenské struktury tehdejšího světa cítit ohroženy. Paralelně s demonstrativní „degradací“ vysokého, romantického, vzniká literární umění vycházející z poetiky reklamního sloganu a cizopasící na jiných textech, opírající se o „absolutní relativismus“ hodnot, literatura, kde je zpochybňována každá původnost, neboť všechno je „metatextováno“ a „intertextováno“ – tak vznikají již uvedené paralelní či alternativní modely historie obecné i literární. Zdůrazňovat v těchto souvislostech podobnost lidských situací s dobou romantismu je jistě zbytečné. Je zajímavé, že i když vzhledem k jazykovým polohám se z próz virtuální autenticity a existenciálního znejistění prosazují spíše fantaskní, anglicky psaná díla, často nepřilíš valné umělecké hodnoty, kořeny tohoto jevu leží spíše v ruské nebo i české literatuře 40.-70. let 20. století, k níž se česká literatura posledních dvaceti let vrací (kdysi v SSSR Ivan Jefremov, v české litera-

163 Viz také diskusi o klíčovém pojmu V. Šklovského „ozvláštňení“: *Poetics Today. Estrangement Revisited*. Vol. 26, n. 4, Winter 2005, Durham, Duke University Press. Mj. o tom viz naši stať *Teoretická konstrukce a naplněnost kontextu (In margine „nové západní literárněvědné rusistiky“)*. *Opera Slavica* 2006, č. 3, s. 31–36.

tuře Ludvík Souček se svými povídkami virtuální autenticity a znejistění, nověji např. Miloš Urban).¹⁶⁴

Je třeba rozlišovat mezi povrchového osvojením triviality a masovosti a její hlubinnou integrací, která zásadně působí na transformaci básnického jazyka – v tomto smyslu je Máchova tvorba signifikantní. Nemyslím, že byla v českém prostředí odmítnuta jen z důvodu šokující tematiky nebo nenárodního směřování, i když tak to bylo v zásadě formulováno a tak si to jeho tehdejší kritici i mysleli: jako ponorná řeka se tu však táhne především poetologická diskrepance, nezvyklost jazykové artikulace, provokativnost sarkasmu v prostorách lásky, v mobilizaci zvukově obrazných jazykových prostředků.

Německá „romantika“ není pramenem českého romantismu jen ve smyslu integrování „nižších“ pater literatury, ale také v celkovém „měkkém“ pojetí, jak o něm píše Břetislav Horyna.¹⁶⁵ Jeho fundamentální kniha o německé „romantice“ (u vědomí všech propletenců českých i jiných slov jako „romantika“, „romantismus“, „román“, „romantično“ apod., o nichž se sluší pojednat jinde), v níž najdeme ovšem nejenom v titulu vyjmenované osobnosti, totiž také Herdera, Hölderlina, Schlegela a řadu dalších, kteří se na utváření svébytné filozofie romantiky podíleli. Horynova kniha – ostatně jako u nás knihy řady dnešních filozofů, zejména z okruhu brněnské školy – filozofii zliterárňuje nebo jí vrací původní literární rozměr, a to nejen tím, že umějí psát a svým psaním vyprávět poutavý příběh, ale také že doceňují úlohu krásné literatury a její reflexe – literární vědy – a nestydí se psát o poetice, poetologii a nauce o literatuře, čímž ji současně zobecňují a dávají jiný, širší význam. Svět je třeba romantizovat, a tak opět najít jeho smysl, parafrázuje autor Novalise hned v první větě své Předmluvy. Raná romantika byla hravá, ironická, ambivalentní, úlomkovitá, vtipná; jakmile se prolomila do tzv. vážnosti, zradila samu sebe: „Krok k domnělé vážnosti byl současně prvním krokem k zániku rané romantiky; 19. století již vítalo romantiky připravené ke konverzi, k obratu, který názorově představoval odvrát – jeden z nejmasovějších, nejméně vysvětlených a přitom nejcharakterističtějších v dějinách moderní kultury, o filosofii nemluvě. Romantičtí žháři se změnil v konzervativní, restaurativní hasiče, kteří v prachu zadusili poslední jiskry kdysi vysokých romantických plamenů.“¹⁶⁶

Nejen pro obrozenecké Čechy a jejich potomky byla jenská romantika klíčová, určující; vyrostla z ní i podstatná část jevu, jemuž říkáme

164 Viz I. Pospíšil: *Próza virtuální autenticity a existenciálního znejistění*. SPFFBU, X 10, Slavica Litteraria, s. 5–20.

165 Břetislav Horyna: *Dějiny rané romantiky*. Fichte, Schlegel, Novalis. Praha 2005.

166 Tamtéž, s. 11.

ruský literární zázrak: šlo spíše o tlak romantiky a protitlak realismu. Je to možná i proto, že „jenská romantika (je) poslední pokus o zasazení náboženství do dějin moderní doby, pokus, který zpočátku není restaurativní, apologetický ani klerikální, ale cílený tak, aby zabránil proměně časovělých světových dějin v permanentní hrdelní soud nad současným světem, konaný ve jménu budoucnosti.“¹⁶⁷ Nedokončená sekularizace ruské literatury je dostatečně známa a otevřený či skrytý „náboženský“ charakter ruské literatury také. Podstatný je také návrat rané německé romantiky k mytologii a hlavně vytváření „nové mytologie“. Autor přitom nepomíjí ani temnější stránky tohoto „měkkého“ filozofování (německý romantický antisemitismus – od některých filozofů jsou to výroky skoro neuvěřitelné a je zřejmé, že již zde se utvářelo názorové podloží pro pozdější tragický vývoj, i když to nelze vidět tak přímočaře¹⁶⁸).

Můžeme se tedy zeptat: Jak to, že Mácha stále ještě není světovým autorem – na rozdíl od Chateaubrianda, Byrona, Puškina, Mickiewicze? Ovšem, je tu český jazyk, jeho nevýznamnost a také mimoliterární, především politické faktory. Ale je tu i jazyková bariéra v užším slova smyslu: překladatelům činí velké potíže pochopit celou potenci Máchova jazyka a vytvořit takový překladový ekvivalent, jenž by působil podobně – samozřejmě, že v tom je relevantní zejména angličtina. V této souvislosti se mluví o překladu Britky Edith Pargeterové (Pargeter, 1913–1995), autorce velšského původu, známé detektivkami, společenskými románovými kronikami, spisovatelce ceněné v Británii a USA i jinde a překládané také u nás. Její cesta do tehdejšího Československa v roce 1947 ji fascinovala tak, že se naučila česky a překládala z češtiny. Přeložila mimo jiné Hrabalovy Ostře sledované vlaky, a to pod různými názvy, poprvé v roce 1968 (*A Close Watch on Trains, Closely Observed Trains, Closely Watched Trains*), v roce 1950 vydala svůj cestopis po Československu s ironickou shakespearovskou aluzí *The Coast of Bohemia* (1950), roku 1958 jí pražská Artia vydala antologii české poezie *Hrst lipových listů (A Handful of Linden Leaves)*, přeložila Povědky malostranské (*Tales of the Little Quarter*), do češtiny byly přeloženy její populární romány *Zelená ratolest, Nebeský strom, Svítání na západě* nebo *Šarlatové zrnko* (toto přel. Jiřina a Karel Kynclovi). Překládat Máchu z hlediska jeho propojení zvu-

167 Tamtéž, s. 25–26.

168 Viz nejnověji např.: Marco Puschner: *Antisemitismus im Kontext der politischen Romantik: Konstruktionen des „Deutschen“ und des „Jüdischen“ bei Arnim, Brentano und Saul Ascher*. Tübingen 2008.

kové, sémantické a hlubinně mytologické vrstvy jazyka není jednoduché, jak ukazují i zkušenosti novějších pokusů.¹⁶⁹

---

169 Viz např. naši rec. na knihu a překlad I. Melnyčenko *Daleká cesta má...* (И. Мелниченко: *Далека путь моя, та марний поклик... Творчість Карла Гінка Махи в контексті чеського и європейського романтизму 20–40-х рр. ХІХ ст.* Національна академія наук України, Інститут літератури Т. Г. Шевченка. Київ 2003). *Opera Slavica* 2005, č. 3, roč. XV., s. 54–56.